

Araştırma Makalesi / Research Article

About Ur- Verb's Complement with Cases in Orkhon, Uigur and Karahan Turkish Based on Eleven Selected Writings

Seçilmiş On Bir Eserden Hareketle Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesinde Ur- Eyleminin Durum Ekli Tamlayıcıları Üzerine

Vildan Çakmak*

Geliş / Received: 13.08.2019

Kabul / Accepted: 16.03.2020

ABSTRACT: The relationship between the verb and complement has been studied as a branch of Valency Grammar by researchers in Turkey. Also complement of verb is used as valency term in Turkey and their studies focused on complement with cases particularly. A database consisting of Orkhon, Uigur and Karahan is determined and *ur-* verb's complements and the change in the meaning with each one of the complements are the topic of this study. The aim of this study is to determine the *ur-* verb's, which has thirty different meanings today, count of meanings on those three different time periods. *Ur-* verb is selected because it has multiple meanings. Logical and syntactic types of valency are taken into consideration. According to this; *ur-* verb has seventeen different meanings and in these three periods and it takes mostly two or more obligatory valency except one example. We will first emphasize dependency grammar ve valency subjects then about the studies around this subject in Turkey, about the state of case suffixes on those time periods and we will talk about our method and database before starting of our study.

Keywords: valency, complement with cases, *ur-*.

ÖZ: Fiil ile tamlayıcı arasındaki ilişki Türkiye’de araştırmacılar tarafından istem dil bilgisinin bir kolu olarak incelenmiştir. Aynı zamanda fiil tamlayıcısı, Türkiye’de istem terimini karşılamak için kullanılmış, yapılan çalışmalarda özellikle durum ekli tamlayıcılar üzerinde durulmuştur. Bu yazıda da Orhon, Uygur ve Karahan Türkçesi için bir veri tabanı belirlenmiş ve bu veri tabanı çerçevesinde *ur-* eyleminin durum ekli tamlayıcıları ve tamlayıcılara göre anlam değişimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada günümüzde çeşitli tamlayıcılarla otuz bir farklı anlamda kullanılabilen *ur-* eyleminin söz konusu üç dönemde kaç anlama sahip olduğunun tespit edilmesi amaçlanılmış ve çok anlamlılık gösterdiği için *ur-* eylemi üzerinde durulmuştur. Çalışmada mantıksal ve söz dizimsel istem türleri dikkate alınmıştır. Buna göre *ur-* eyleminin söz konusu üç dönemde on yedi anlamı saptanmış ve bir örnek dışında çoğunlukla iki veya daha fazla zorunlu istem aldığı görülmüştür. Çalışmada öncelikle bağımsal dilbilgisi ve istem konuları üzerinde durulacak, ardından Türkiye’de bu alanda yapılan çalışmalara, söz konusu üç dönemde hâl eklerinin durumuna, çalışmada kullanılan yöntem ve veri tabanına değinilip inceleme bölümüne geçilecektir.

Anahtar sözcükler: istem, durum ekli tamlayıcılar, *ur-*.

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, vldn.ckmk@hotmail.com

Giriş

Fiille tamlayıcı arasındaki ilişki, istem dil bilgisinin ilgilendiği konulardan biridir ve Türkiye’de araştırmacılar istem konusuna çoğunlukla fiil-tamlayıcı ilişkisi bakımından değinmişlerdir (Doğan, 2011:2). İstem kavramı ise Türkiye Türkçesinde *fiil rejimi*, *birleşim değeri*, *durum belirleyicileri* (aktaran, Barlas, 2015:10) gibi çeşitli adlarla karşılanmıştır.

İstem, kendinden önceki ögeyi yönetme potansiyeline sahip olan fiilin bu ögelerden talep ettiği durumdur. Fiille tamlayıcı veya tamlayıcılar arasındaki ilişki durum ekleri aracılığıyla kurulduğu¹ ve bu ekler fiilin anlamının tamamlanmasını sağladığı için fiilin taşıdığı anlamlara göre tamlayıcılar çeşitlenir, aldıkları hâl ekleri de farklılaşır. Bu nedenle hâl ekli tamlayıcıların durumunu belirleyen ve bu tamlayıcıların hangi durum ekiyle fiile bağlanacağını yöneten, fiilin taşıdığı anlamdır. Dönem ve sahalar arasında durum ekli tamlayıcıların kullanımında farklılıklar olabilir ve bu durum fiilin istem değiştirmesi olarak da açıklanabilir (Özkan, 1999: 125; 2011: 521-522)².

İstem/fiil tamlayıcısı, fiilin anlamını doğrudan ilgilendirdiği için anlam bilim, söz dizimi, sözlük bilim gibi çalışma alanları için büyük önem taşır. Ayrıca istem, söz diziminde çoğunlukla durum ekleri aracılığıyla gerçekleşir (Yılmaz, 2016: 15). Bu nedenle çalışmamızda durum ekli tamlayıcılara yer verilmiş örnekler de çok anlamlılık gösterdiği için *ur-* fiilinin bulunduğu cümleler arasından seçilmiştir. Çalışmada *ur-* eyleminin tercih edilmesinin sebebi; *ur-* eyleminin çok anlamlı bir fiil olmasıdır. Günümüzde çeşitli tamlayıcılarla otuz bir farklı anlamda kullanılabilen bu söz konusu dönemlerde kaç anlama sahip olduğunun tespit edilmesi amaçlanılmıştır. Çalışma sonunda ulaşılabilecek verilerin, başka bir karşılaştırmalı çalışma için kaynaklık edeceği düşünülmektedir. Eylemlerin anlam ve istem değişimlerini karşılaştırabilmek için Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesindeki durumları ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle *bağımsal dilbilgisi ve istem* konuları üzerinde durulmuştur. Çalışmada yaygın bir adlandırma ve Tesnière’in ortaya attığı *valency* teorisinin tam karşılığı olduğu için *fiil tamlayıcısı* yerine *istem* terimi kullanılmıştır. Çalışmada daha sonra Türkiye’de istem/fiil tamlayıcısı ile ilgili yapılan çalışmalardan bahsedilmiş, Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesinde kullanılan durum ekleri verilip *ur-* eyleminin bu üç tarihsel dönemdeki durum ekli tamlayıcıları, hangi tamlayıcıyla hangi anlam değişiklikleri gösterdiği üzerinde durulmuştur.

İstem, Lucien Tesnière’in yapısal sözdizimi kuramında değindiği konulardan biridir. *Bağımsal veya bağımlılık dilbilgisi* olarak da bilinen bu kuramın temelini, Tesnière’in ölümünden sonra yayımlanmış olan *Elements de Syntaxe Structurale* adlı eseri oluşturmaktadır. Aslında bağımsal dilbilgisi, Tesnière’in bu kitapta ele aldığı yapısal sözdizimine takipçileri tarafından verilmiş bir addır (Ágel & Fischer, 2014:226).

¹ Her fiil tamlayıcıya ihtiyaç duymaz. Leyla Karahan fiilleri; *tamlayıcılı* ve *tamlayıcısız* fiiller olmak üzere ikiye ayırmıştır. Tamlayıcısız fiillerin özne dışında bir tamlayıcıya ihtiyacı yokken tamlayıcılı fiiller hangi durum ekini almış olursa olsun bir tamlayıcıya ihtiyaç duyar: *Çocuk kitabı aradı* (+I ekli tamlayıcı) vb. (1997: 211-212).

² Ancak bu tanımlar doğrultusunda istem yalnızca fiillerin durum ekli tamlayıcıları olarak algılanmamalıdır. Modern istem dilbilgisinde durum ekli tamlayıcılar istemin yalnızca bir parçasıdır. Aşağıda da belirtileceği üzere istem tanımı, bazı araştırmacılar tarafından isim, sıfat gibi diğer sözcük türlerini de içine alacak kadar genişletilmiştir.

Tesnière'in kuramının ana hatlarıyla daha iyi anlaşılması için burada söz konusu eserin içeriğinden bahsetmenin yerinde olacağı düşünülmektedir. *Elements* üç bölümden oluşmaktadır: İlişkilendirme (*The connection*), Bağlama (*Junction*) ve Aktarım (*Transfer*). Tesnière'e göre; *Alfred speaks* gibi iki kelimedenden oluşan bir cümle iki kelimedenden daha fazlasıdır ve bu iki kelime arasında onları bir bütün hâline getiren bir bağlantı bulunmaktadır. Bağlantı, bir bağımlılık kurar ve söz konusu cümle için *speaks*, *Alfred* kelimesinden daha üstündür. Tesnière, üstün kelimeye *yönetici* (governor) ve diğerine ise *yönetilen* (subordinate) adını vermiştir. *Alfred speaks* cümlesinde eylem, *Alfred*'i yönetmektedir. Geleneksel dil bilgisinin ikili bölümlenmesinin³ yerine Tesnière, fiili tüm cümle yapısının kökü olarak kabul etmiş ve bunu yaparken özne ve nesne gibi diğer öğeleri fiile bağlı olarak değerlendirmiştir. Böylece modern dil biliminde bu bölünmeyi fiil merkezliyleği ile değiştirmiştir⁴. Tesnière, *Elements* kitabında fiilin yönettiği öğeleri, *stemma* adını verdiği bağımlılık ağaçlarında göstermiş ve stemmaları, kitabın tamamında cümleyi yapısal açıdan çözümlenmek için de kullanmıştır. Ayrıca öğelerin birbirine bağımlılığını açıklamak için sıralama ve dil tipolojilerine de değinmiş, dilleri ve dil ailelerini bu tabloda *centrifugal* (merkezden uzaklaşan) ya da *centripetal* (merkeze yaklaşan) olma durumlarına göre ayırmıştır. Örneğin *white horse* ile İngilizce merkeze yaklaşan grupta yer alırken *cheval blanc* ile Fransızca merkezden uzaklaşan grupta yer almaktadır (Kahane & Osborne, 2015: xxx-1). *Bağlama* (*Junction*), Tesnière'in kuramına göre bir isim veya yüklem gibi alt-üst ilişkisi içinde olmayan aynı seviyedeki iki veya daha fazla kelime arasında bağlantı kurmayı içerir (Schneider, 1998: 14). Eserde son ele alınan konu *aktarımdır* (transfer) ve aktarım, Tesnière'in en az bilinen kuramlarından olmasına rağmen söz dizimine en yenilikçi yaklaşımlardan biridir. Aktarım, söz dizimsel kategorideki bir birimin, genellikle bir başka söz dizimsel kategorideki birime tahsis edilmesidir. Örneğin İngilizcede bir ismin bir sıfat olması *of* edatının yardımıyla yapılır. Bir eylemi bir isme, bir ismi bir eyleme, bir sıfatı bir fiile, bir fiili bir sıfata vb. dönüştürmek mümkündür. *Bağlama* gibi *aktarım*, doğal dillerin daha çeşitli cümle oluşturmak için kullandığı büyük üretken potansiyelin bir aracıdır. Aktarım içeren cümleler artık basit değil, karmaşık birer cümledir. Aktarım, insanların sonsuz sayıda farklı ifade üretmesinin nasıl mümkün olduğunu açıklamaya yardımcı olur ve ayrıca cümlenin yöneticisi konumundaki bir fiili bağımlı hâle getirebilir (Kahane & Osborne, 2015: 1-li).

Tesnière, böylece geliştirdiği cümle çözümlenme yöntemiyle öğeler arasında kesin bir bağımlılık olduğunu belirtmiş ve bu bağımlılık olmazsa cümlenin de var olamayacağını öne sürmüştür.

Tesnière; istem (valency) kavramına, söz konusu eserinin *İlişkilendirme* (*The connection*) bölümünde değinmiştir. Ona göre fiil, yukarıda da açıkladığımız gibi cümlenin diğer öğelerine oranla üst öge konumundadır ve diğer öğeleri yönetir. Yönetilen bu öğelere Tesnière, *eyleyen* (actant) adını vermiştir. Eyleyen, yüklem gerçekleştirdiği oluşa bir dereceye kadar katılan varlık ya da nesnelere her biridir (Vardar, 2007: 98). Eyleyenler, çoğunlukla birer isimdir ve doğrudan fiil tarafından yönetilirler. Her fiil aynı sayıda eyleyen almaz. Dahası aynı fiil her durumda aynı sayıda eyleyen almaz. Eyleyensiz, bir

³ Geleneksel dilbilgisi bölümlemesine göre; örneğin *Alfred speaks slowly* cümlesinde yalnızca *slowly*, fiile bağlıdır.

⁴ Tesnière'in bölümlemesine göre; *Alfred de slowly de speaks*'a bağlıdır.

veya daha fazla eyleyenli fiiller bulunabilir. Bu eyleyenler üç tiptedir. Bunlar; birinci eyleyen (özne), ikinci eyleyen (nesne) ve üçüncü eyleyendir (dolaylı tümleç) (Tesnière, 2015:100-104). Araştırmacı eyleyenden başka bir de *tümleyen* (circumstants) konusunu ele almıştır. Tümleyenler, eyleyenden farklı olarak çoğunlukla belirteçlerden oluşur ve fiil oluşuyla ilgili yer, zaman veya sebep belirtirler. Ayrıca tümleyenler isteğe bağlıdır ve kullanılmayabilirler (Tesnière, 2015:118).

Eyleyen ve tümleyenlerle arasında bir bağlılık olan fiilin yönetici yapısı, bu fiilin kaç tane eyleyen yöneteceğini belirler⁵. Alabilecekleri eyleyen sayısı ile belli sayıda eyleyeni alıp cümleler oluştururlar, alabilecekleri bu eyleyen sayılarına da fiilin istemi denir. Bu bir bakıma fiilin kapasitesidir. Bu yapısı gereğiyle fiiller, atomlara benzetilebilir (Tesnière, 2015:239). Nasıl ki atomların belirli bir sayıda elektron alma kapasitesi vardır, bu eylem için de geçerlidir. Böylece Tesnière, kimyada kullanılan bir terim olan *valency* (birleşim değeri) kavramını, dil bilgisine uyarlamış ve fiille tamlayıcılarının bir birleşim oluşturduğunu öne sürmüştür (Çetinkaya, 2012:5). Ancak istem dil bilgisi, Tesnière'den sonra büyük gelişme göstermiştir. Araştırmacılar, Tesnière'in istemi yalnızca eylemlerin yönetebildiği eyleyen sayısı ile sınırlandırdığını, modern istem dil bilgisinin ise fiil istem boşluklarının yalnızca sayısı ile değil tür ve sınıfıyla da ilgilendiğini belirtmektedir. Ayrıca isim, sıfat, edat gibi diğer sözcük türlerinin de istem boşlukları oluşturduğu ileri sürülmüş ve istem taşıyıcısı kapsamı genişletilmiştir⁶ (Doğan, 2011:27).

İstem günümüzde yalnızca bağımsal dil bilgisinin bir kolu olmaktan çıkmış ve *durum dil bilgisi* (case grammar), *işlevsel dil bilgisi* (functional grammar), *sözlüksel-işlevsel dil bilgisi* (lexicalist functional grammar) gibi yaklaşımlarda da önemli bir yer tutar hâle gelmiştir (Doğan, 2011:35).

Türkiye Türkçesinin çoğu dil bilgisi ve söz dizimi kaynaklarında istem dil bilgisinde kullanılan anlamıyla *istem* kavramına rastlanmaz. Ancak istem dil bilgisine yaklaşan açıklamalar da bulunmaktadır (Doğan, 2011:7). Örneğin Tahir Kahraman tarafından 1993 yılında tamamlanan ve daha sonra kitap olarak yayımlanan *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları* adlı doktora tezi bu anlamda yapılan çalışmalardan ilki kabul edilebilir.

Türkçede istem teriminden ilk bahseden araştırmacı ise Tahsin Banguoğlu'dur. Banguoğlu, Türkçenin Grameri adlı eserinde genellikle geçişli fiillerin kimi ve kim hallerinde nesne istediğini, bu konumda fiilin isteyen, ismin istenen ve nesnenin de yükleme göre hâllenmesine *istem* dendiğini belirtir. Araştırmacı, aynı bölümde eylemlerin istem değiştirdiklerine de dikkat çekerek Eski Türkçedeki *atıg mündi* ile Türkiye Türkçesindeki *ata bindi* cümlelerini örnek gösterir (Banguoğlu, 2011:528).

İstem konusu son yıllarda birçok çalışmada bağımsız bir biçimde işlenmiştir. Gülsel Sev'in *Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı* (2001), Arzu Özdemir'in *Eski Anadolu Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları* (2004), Aysun

⁵Ancak bazı araştırmacılar, eyleyenle tümleyenin fiille olan bağlılığının aynı nitelikte olmadığını, belirteçle fiil arasında sadece bağımlılık ilişkisi varken isimle fiil arasında hem bağımlılık hem de istem ilişkisi olduğunu belirtmektedir (Doğan, 2011: 26).

⁶Ayrıntılı bilgi için bk. Doğan, 2011.

Demirez Güneri'nin *Yeni Uygur Türkçesinde Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları* (2007), Yasemin Kaya'nın *Olmak Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı* (2007), Vildan Emre'nin *Dede Korkut Hikâyelerindeki Fiillerin Birleşim Değerleri* (2008), Dursun Ahmet Atacık'ın *Türkiye Türkçesinde İstem* (2008), Seçkin Uysal'ın *Nehcü'l-Feradis'te Kıl- Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı* (2010), Nesrin Arı'nın *Harezmi Türkçesinde Birleşik Fiiller ve Durum Ekli Tamlayıcıları* (2010), Oktay Selim Karaca'nın *Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri* (2011), Nuh Doğan'ın *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri* (2011)⁷, Işıl Aydın Özkan'ın *Evrensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem* (2016) adlı çalışmaları, bu anlamda zikredilebilecek önemli kaynaklardır. Ayrıca Hilal Uzunboy'un *Türkmen Türkçesinde İstem* (2008), Feyzi Çimen'in *Özbek Türkçesinde İstem* (2009), Alper Kara'nın *Uzun Kervan Romanı (Dionis Tanasoglu) Metin-Tercüme ve Gagavuz Türkçesinde Fiil İstemleri* (2011), Cüneyt Çetinkaya'nın *Kazak Türkçesinde Fiilin İstemi* (2012), Tuba Arı Özdemir'in *Gagavuz Türkçesinde İstem* (2012), Hanife Çiçekli'nin *Azerbaycan Türkçesinde Fiillerin İstemi* (2013), Neslihan Yılmaz'ın *Tatar Türkçesinde Fiillerin İstemi* (2016) adlı çalışmalarda da istem konusu, diğer Türk dilleri çerçevesinde ele alınmıştır. Bunların dışında bizim de yararlanıp kaynakçada belirttiğimiz makalelerde de istem/fiil tamlayıcısı konularına değinilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı; günümüzde farklı tamlayıcılarla otuz bir farklı anlamda kullanılabilen *ur-* eyleminin Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesinde hangi tamlayıcılarla kullanıldığında hangi anlamları ifade ettiği ve bunların hangilerinin zorunlu ya da seçimli istem konumunda olduğunun, *ur-* eyleminin söz konusu üç dönemde kaç farklı anlama sahip olduğunun tespit edilmesidir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi deseniyle yürütülmüştür. Çalışmanın veri tabanına bağlı olarak elde edilen veriler içerik analizi tekniğiyle incelenmiştir. İçeriklerin analiz edilmesinde Helbig ve Schenkel mantıksal, sözdizimsel ve semantik istem tür ve düzeylerinden mantıksal ve sözdizimsel istem türleri hareket noktası olarak alınmıştır.

Çalışmanın Veri Tabanı ve Sınırları

Bu çalışmada Orhon Türkçesi için *Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk* ve *Külü Çor Yazıtları*; Uygur Türkçesi için *Tes Yazıtı, Altın Yaruk Sudur VI. kitap, Irk Bitig, İyi ve Kötü Prens Öyküsü*; Karahanlı Türkçesi için *Dîvân-ı Lugâti't-Türk, Satır Altı Kur'an Tercümesi* ve *Divân-ı Hikmet* adlı eserlerden faydalanılmıştır. Çalışmamız bu eserlerle sınırlandırılmıştır. Durum eklerinin sayısı, dil bilgisi kitaplarının birçoğuna göre beştir: yalın durum, belirtme, yönelme, bulunma ve çıkma durumu eki. Ancak bunlar dışında dil

⁷ Bu çalışmada da büyük ölçüde Nuh Doğan'ın söz konusu çalışması ve onu takip eden çalışmalar örnek alınmış, *ur-* eyleminin isteme göre anlam değişimleri üzerinde durulmuştur.

bilimcilerin ortak olarak belirlediği sayı dokuzdur: yalın durum, belirtme, yönelme, bulunma, çıkma, ilgi, vasıta, eşitlik ve yön gösterme durumu eki (Etiler, 2014: 3). Bizim çalışmamızda yalın durum, belirtme, yönelme, bulunma, çıkma, vasıta, eşitlik durum ekli tamlayıcılar üzerinde durulmuştur. İnceleme yaptığımız dönemlere göre durum ekleri şu şekildedir: Yalın durum eki her üç dönemde de eksizdir. Belirtme durum eki; Orhon Türkçesinde iyelik eki almamış adlardan sonra $+(X)g$, iyelik eklerinden sonra $+(I)n$, işaret ve şahıs zamirlerinden sonra $+nI$ biçimindedir. Belirtme durumu eki, Uygur Türkçesinde de bazı istisnalar dışında aynı biçimlerde kullanılır⁸. Karahanlı Türkçesinde, belirtme durum ekleri, Orhon Türkçesi ile aynı olmakla birlikte bunlara ek olarak bir ve ikinci kişi iyeliklerinden sonra $+I$ biçimi de kullanılmıştır. Yönelme durum eki, Orhon Türkçesinde $+kA$ biçimindedir. Bu ekin Orhon Türkçesinde üçüncü kişi iyelik eklerinden sonra $+ηA$, teklik bir ve ikinci kişi iyelik eklerinden sonra $+A$ biçimleri de bulunmaktadır. Uygur Türkçesinde de yönelme durum eki aynı biçimde kullanılır. Karahanlı Türkçesinde ise üçüncü kişi iyelik eklerinden sonra $+ηA$, teklik bir ve ikinci kişi iyelik ekleri ile yalın sözcüklere $+GA$ biçiminde eklenmektedir. Bulunma durum eki; Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde $+DA$ biçimindedir. Çıkma durum eki, Orhon Türkçesinde bulunma durum eki ile aynıdır ve bu durum $+DA$ eki ile ifade edilir. Bulunma durum eki $+DA$ 'nın çıkma işlevi Uygur Türkçesinde de devam etmekle birlikte asıl çıkma durum eki, Uygur Türkçesinde $+DIn$ biçimindedir. Karahanlı Türkçesinde ise bu işlevi karşılamak için yalnızca $+DIn$ biçimi kullanılmıştır. Vasıta durum eki, her üç dönemde de $+(X)n$ biçimindedir; eşitlik durum eki ise $+çA$ biçimindedir (Ercilasun, 2011: 280-281).

Ur- eyleminin çatı ekli biçimleri de bu çalışmanın dışında bırakılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Helbig ve Schenkel tarafından üç tür istem ve istem düzeyi belirlenmiştir. Bunlar *mantıksal*, *söz dizimsel (sentaktik)* ve *semantik istem* tür ve düzeyleridir. Mantıksal istem, bir sözcüğün açtığı istem boşlukları, bu boşlukların sayı değeridir ve bir fiili doyuran ya da fiilin doyunluğa ulaşabilmesi için gerekli zihinsel bileşenler olarak da tanımlanabileceğini aktarmaktadır (aktaran, Doğan, 2011:49-51). Örneğin; *Ali, kitapları salondan odasına taşıdı* cümlesinde *taşı-* eyleminin açtığı istem boşluğu sayısı mantıksal istem açısından dördüttür (özne, belirtili nesne, dolaylı tümleçler). Mantıksal istem, aynı zamanda zihinsel bir süreci ifade eder ve fiilin açtığı istem boşlukları zihinde tamamlanır. Bu özelliği açısından mantıksal istem, bir dilin ana dil konuşurları tarafından doğru bir cümle kurmak için fiilin oluşturduğu boşluğun zihinde tamamlanmasıdır (Yılmaz, 2016:10). Çalışmada mantıksal istem düzeyi yalnızca örnek cümleler üzerinden belirlenmiştir. Özne de bu sayıya dâhil edilmiştir⁹. İnceleme yapılırken anlamın yanında eylem verilmiş ve kaç istem boşluğu

⁸ Belirtme ekinin Köktürkçede işaret ve şahıs zamirlerinden sonra kullanılan $+nI$ biçiminin, Uygur Türkçesinde bu zamirler dışında da kullanıldığı görülür: *suv+m* vb. (Ercilasun, 2011:277).

⁹ Ancak örnek cümlelerimizin çoğunda özne bağlamsal istem konumundadır. Yani *kim* tamlayıcısının (özne) anlamı dilsel bağlam yoluyla kişi ekleri ile de anlatılabildiği için söz diziminde gizli özne konumunda yer almaktadır. Çalışmamızda bağlamsal istem göz önünde bulundurulmamış, eylemdeki kişi ekinin sezdirildiği gizli özne istem boşluğu sayısına dâhil edilmiştir. Çünkü özne, Türkçede birinci istem konumundadır (Doğan, 2011:57). Nitekim Türkçede bağlamsal etkilere bağlı olarak hemen hemen cümlelerin her ögesi düşürülebilir (Gencan, 1983:78-79). Bu durumda istemden bahsetmek güçleşir ve fiillerin bağlamsal istemini belirlemek neredeyse imkânsızlaşır (Doğan, 2011:58).

oluşturduğu *ur-1*, *ur-2* vb. biçimlerde eylemin üstündeki numara ile belirtilmiştir. *Ur-1*, *ur-2* vb. biçimler eylemin hem mantıksal hem de söz dizimsel istem sayısını göstermektedir. Bazı anlamlarda eylemin mantıksal istemi yani açtığı istem boşluğu örneklere göre değişiklik göstermektedir. Böyle durumlarda aynı anlam altına eylemin açtığı istem boşluğu diğerlerinden farklıysa ayrıca belirtilmiştir.

Söz dizimsel istem, fiilin açtığı mantıksal ve semantik istem boşluğunun yüzey yapıdaki yansımasıdır ve her dilde farklı şekillerde gerçekleştiği için evrensel değildir (Yılmaz, 2016:31). Söz dizimsel istem, mantıksal istemin morfolojik olarak betimlenmesi olarak da tanımlanabilir (Özdemir, 2012:23). Çünkü fiil, aynı zamanda tamlayıcının şekil bilgisini ve durum biçim birimini de belirler (Doğan, 2011:58). Ayrıca söz dizimsel istem, eylemin talep ettiği zorunlu tamlayıcılar ve isteğe bağlı tamlayıcılar arasında da bir ayrım yapar. Eğer bir tamlayıcı cümleden çıkarıldığında anlam bozuluyor ise o tamlayıcı zorunlu, anlam bozulmuyor ise o tamlayıcı isteğe bağlı yani seçimli tamlayıcıdır/istemdir¹⁰. Çalışmanın büyük bölümü, söz dizimsel istem çerçevesinde hazırlanmıştır. *Ur-* eyleminin hangi anlamda hangi durum ekli tamlayıcıyı istediği ve bunların hangilerinin zorunlu hangilerinin isteğe bağlı/seçimli olduğu ele alınmıştır¹¹. Bu kısımda zorunlu veya seçimli tamlayıcı/istemler de belirtilmiştir.

Semantik istemde, semantik roller ve semantik sınırlılıklar göz önünde bulundurulur (Çiçekli, 2013:12). Fiillerin mantıksal ve söz dizimsel istemleri istemi aynı olsa da semantik rolleri farklı olabilir ve bu durum ancak o dili ana dili olarak bilenler tarafından anlaşılabilir (Yılmaz, 2016:14). Bu nedenle amacımız; *ur-* eyleminin Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesinde hangi tamlayıcılarla hangi anlamlarda kullanılabileceği, bunların hangilerinin zorunlu hangilerinin seçimli istemler olduğunu tespit etmek olduğu için çalışmada semantik istem incelemesi yapılmamıştır.

Yukarıdaki adımlardan başka inceleme ile ilgili diğer hususlar şu şekildedir: Öncelikle eylemin anlamı verilmiş, daha sonra bu eylemin belirtilen anlamda kullanılması için alması gereken durum ekli tamlayıcı örneklerle gösterilmiştir. Anlamların nicelik olarak tespiti için her anlama A1, A2 vd. biçiminde numara verilmiştir. Dönemlerde aynı anlamlar varsa anlam sayısı aynı numara ile işaretlenmiştir. Örneklerin geçtiği yerler,

¹⁰ Yukarıda da belirtildiği gibi isteğe bağlı ögeler, *tümleyen* (circumstants) olarak adlandırılır. Tümleyenler, eyleyenden farklı olarak çoğunlukla belirteçlerden oluşur ve fiil oluşuyla ilgili yer, zaman veya sebep belirtirler. Ayrıca tümleyenler isteğe bağlıdır ve kullanılmayabilirler (Tesnière, 2015:118). Kullanılmamaları, eylemin kullanışa çıkmasını engellemez. Seçimli sentaktik istem, fiilin oluşturduğu istem boşluğunun doldurulması zorunlu olmayan tamlayıcısıdır. Cümleden çıkarıldıklarında cümlenin anlamında bozulma ya da belirsizlik olmaz (Yılmaz, 2016:12). Seçimli tamlayıcıyı, zorunlu tamlayıcıdan ayırmak için birkaç yöntem uygulanabilir. Örneğin *silme testi* ile seçimli unsurlar silinir. Türkçede isteğe bağlı ögeler, genellikle edat ya da zarf tümleçleridir. *Eklenebilirlik testi* de seçimli tamlayıcı saptama da kullanılan yöntemlerden biridir. Örneğin Türkçede +DA ekli tamlayıcılar genellikle cümleye çok kolay bir şekilde eklenip çıkarılabilir. *Yan cümle testinde* isteğe bağlı ögelerin bir yan cümleden türemiş olabileceği düşünülür: *taşla kırdı < taş atarak kırdı* (Doğan, 2011:39-44). Ayrıca bazı durumlarda seçimli istem, zorunlu istem değeri kazanabilir. Örneğin *Annem, Ankara'da oturuyor* cümlesine karşılık *Annem oturuyor* cümlesinde *Ankara'da* ögesi seçimli istemden zorunlu istem konumuna geçmiştir. Çünkü bu tamlayıcı, eylemin anlamını etkilemektedir (Doğan, 2011:46-47).

¹¹ Bu çalışmada isteğe bağlı ögeler yalnızca durum ekli ise değerlendirmeye alınmıştır. Örneğin *Karluk yegren ermeliğ arkasın sıyu urtu* (Berta, 2010:27; User, 2010:471) [Karluklar kestane renkli çevik atı(n) arkasını kırıp vurdular] cümlesinde *sıyu* "kırıp" ögesi de bir seçimlik ögedir. Çünkü *ur-* eylemi, bu cümlede vurmak, kırmak anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla *sıyu* ögesi burada bir pekiştirme konumundadır. Ancak bir durum eki ile çekimlenmediği ve bu çalışma durum ekli tamlayıcılar ile sınırlandırıldığı için değerlendirilmeye alınmamıştır.

eserlere gönderme yapılarak gösterilmiştir. Metinlerin çeviri yazımlarında gönderme yapılan eserlere bağlı kalınmıştır.

Bulgular

Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesinde *Ur-* eyleminin hangi durum ekleriyle hangi anlamlarda kullanıldığını, bunların hangilerinin zorunlu hangilerinin seçimli istemler olduğunu tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada yapılan inceleme sonucu aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Orhon Türkçesi Döneminde

A1. *Ur*⁻²: kurmak, inşa etmek, (bir yapı) yerleştirmek.

Gizli Özne/Özne+Yalın Durumda Tamlayıcı: Her ikisi de zorunlu istem konumundadır. Bu durumda; *ur-* eyleminin bu anlamda kullanılması için alması gereken zorunlu istem sayısı ikidir.

Yälmäk(a)rgu ädğüti urg(i)l. [Atlı devriyeleri ve gözetleme kulelerini iyi yerleştir!] (Tekin, 1994: 15).

A2. *Ur*⁻³: hâkktmek, taş yazmak.

Gizli Özne/Özne+Bulunma Durum Ekli {+DA} Tamlayıcı+Belirtme Durum Ekli {+(I)n} Tamlayıcı: Özne ve belirtme durum ekli tamlayıcı zorunlu, bulunma durum ekli tamlayıcı ise seçimli istem konumundadır.

İl tuts(i)k(i)ñ(i)n bunta urt(u)m y(a)ñ(i)l(i)p öls(i)k(i)ñ(i)n yeme bunta urt(u)m. [Devlet sahibi olduğunu buraya (taş üzerine) hâkkttim; yanılıp öleceğini de buraya hâkkttim] (Tekin, 1998:36, 58).

A3 *Ur*⁻²: yaralamak; öldürmek.

Gizli Özne/Özne+Belirtme Durum Ekli {+(X)n} Tamlayıcı: Özne de belirtme durum ekli tamlayıcı da zorunlu istem konumundadır.

Karluk yegren ermelig arkasin sıyu urtı (Berta, 2010:27; User, 2010:471) [Karluklar kestane renkli çevik atı(n) arkasını kırıp vurdular]¹².

Ur⁻³: yaralamak; öldürmek.

Gizli Özne/Özne+Çıkma Durum Ekli {+DA} Tamlayıcı+Araç Durumu Ekli {+(X)n} Tamlayıcı: Özne ve çıkma durum ekli tamlayıcı zorunlu istem, (yan cümle testi ile) araç durum ekli tamlayıcı (yüz (a)rtuk okun-yüzden fazla ok atarak) seçimli istem konumundadır.

Y(a)r(i)kınta y(a)lm(a)sınta yüz (a)rtuk okun urtı. [(Onlar) (Kül Tigin'i) zırhından (ve) kaftanından yüzden fazla okla vurdular] (Tekin, 1998: 48).

Özne+Belirtme Durum Ekli{+(X)g} Tamlayıcı+Araç Durumu Ekli {+(X)n} Tamlayıcı: Özne ve belirtme durum ekli tamlayıcılar zorunlu istem, (yan cümle testi ile) araç durum ekli tamlayıcı seçimli istem konumundadır.

¹² Cümlelerin çevirisi, [Karluklar kestane renkli çevik atı arkasından vurup (kalçasını) kırdılar] (Ölmez, 2015:219-222) [Karlüğün antilop renkli hızlı atının (sürerek) arkasını kırdı] (Berta, 2010:34) biçimlerinde de yapılmıştır. Bizim verdiğimiz çeviri, Orhon yazıtlarında da bulunan *sıyu urtı* biçime yakınlaştırılarak yapılmıştır.

Kül Tig(i)n *b(a)y(t)rkuun(i)ñ (a)k (a)dg(i)r(t)g bin(i)p opl(a)yu t(e)gdi bir (e)r(i)g okun urtı.* [Kül Tigin Bayırkuların ak aygırına binip süratle atılarak hücum etti. Bir eri okla vurdu] (Tekin, 1998: 48).

Gizli Özne/Özne+ Bulunma Durum Ekli {+DA} Tamlayıcı+Belirtme Durum Ekli{+(X)g}/{+(X)n} Tamlayıcı: Özne, belirtme durum ekli +(X)g/(X)n tamlayıcılar zorunlu istem, bulunma durum ekli (+DA) tamlayıcı ise seçimli istem konumundadır.

Ol t(e)gdükde *b(a)y(t)rkuun(i)ñ (a)k (a)dg(i)r(t)g udl(i)kin sıyu urtı.* [O hücumda Bayırkuların ak aygırını, uyluğunu kırıp vurdular] (Tekin, 1998:48)¹³.

Uygur Türkçesi Döneminde

A2. Ur-³: hâkketmek, taşa yazmak.

(Gizli) Özne+ Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı {+(X)n}+Yalın Durumda Tamlayıcı (=bo): Özne ve belirtme durum ekli tamlayıcı zorunlu, yalın durumda tamlayıcı ise seçimli istem konumundadır.

Belgüsin bitigin bo urtı [Damgasını, yazısını, bunu kazdı] (Berta, 2010: 230, 234), [Nişanını, yazıtlarını bu koydu, yarattı] (Ölmez, 2015: 274).

A4 Ur-²: elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla çarpmak.

(Gizli) Özne+ Belirtme Durum Ekli{+(X)g}Tamlayıcı: İki de zorunlu istem konumundadır.

Kidizig subka suukmiş t(a)kı ur, katıgrı ba tir. (a)nça bilinl(ä)r: y(a)bl(a)k ol [(Adamın biri) keçeyi suya sokmuş daha çok vur ve sıkıca bağla der. Böylece bilin ki bu kötüdür] (Tekin, 1993: 16-17).

A5 Ur-³: dövmek, hırpalamak veya can acıtmak amacıyla bir şeyle bir canlıya darbe uygulamak; vurmak.

(Gizli) Özne+ Belirtme Durum Ekli{+(X)g}Tamlayıcı+Eşitlik Durumu Ekli (+çA) Tamlayıcı: Özne ve belirtme durum ekli tamlayıcı zorunlu istem, eşitlik durum ekli tamlayıcı seçimli istem konumundadır.

Södä bärü t(ä)ñrim bo beş türlüg tnl(i)g(t)g ulugka kiçigkä t(ä)gi näçä korkit<t>(i)m(t)z ürkit<t>(i)m(i)z ärsär näçä urt(u)muz. yünt<t>ümüz ärsär näçä ölürdüm(ü)z ärsär monça tnl(i)gka tural(i)gka öz ötäğçi boltumuz [Ezelden beri tanrım bu beş türlü canlıyı büyüğünden küçüğüne ne kadar korkutup ürküttüysek ne kadar vurup aşağıladıysak ne kadar (canlarını) acıtıp incittiysek (ve) ne kadar öldürdüysük bütün bu varlıklara can borcumuz oldu] (Özbaş, 2014:83-93).

A6 Ur-³: saldırmak.

¹³ Bu kısmın çevirisi, *O hücumda Bayırkuların ak aygırını uyluğundan vurup kırdılar* (Ölmez, 2015: 102), *O saldırıda Bayırkunun ak aygırının uyluk kemiği kırıldı* (Berta, 2010: 196), *O hücumda (düşman) Bayırkuların ak aygırını kalçasından yaralayıp vurdu* (Tekin, 2016: 159) biçimlerinde de yapılmıştır. Morfolojik olarak doğrudan yapılmış çeviri bizim yukarıda kullandığımız çeviridir. Nitekim *udl(i)kin* yapısı “kalçasından, uyluğundan” şeklinde çevrildiğinde tamlayıcı, zorunlu istemden seçimli istem kategorisine geçmektedir. Bizim için önemli olan çeviri değil metin olduğundan morfolojik yapıyı daha iyi yansıttığından yukarıdaki çeviri tercih edilmiştir. Bu durum, incelemenin tamamı için geçerlidir.

Bulunma Durum Ekli {+DA} Tamlayıcı+Cümleden düşürülmüş konumda yönelme durum ekli tamlayıcı+Özne: Yalnızca özne zorunlu istem, bulunma ekli tamlayıcı ve cümleden düşürülmüş yönelme durum ekli tamlayıcı seçimli istem konumundadır.

Üçünç suβda yäklär urup kemi suβqa çomurur [Üçüncü (tehlike) suda şeytanlar saldırır ve gemiyi suya gömerler] (Hamilton, 2011:19).

A7 Ur⁻³: (bir şeyi veya kimseyi, bir yere) koymak, yerleştirmek.

(Gizli)Özne+Cümleden düşürülmüş konumda belirtme durum ekli tamlayıcı+Bulunma Durum Ekli {+DA} Tamlayıcı: Üçü de zorunlu istem konumundadır.

Elgin adakın bəkləp kınlıkta urdı-lar (Hamilton, 2011:42) [Elini ayağını hareketsiz kılıp (onu) hapse koydular]

(Gizli) Özne+Belirtme Durum Ekli {+(X)n} Tamlayıcı+Bulunma Durum Ekli {+DA} Tamlayıcı: Üçü de zorunlu istem konumundadır.

Kamag ışığ başın birgärü bap meniñ eligdü uruñ [Bütün iplerin ucunu bir noktada birleştirerek onu benim elime verin] (Hamilton, 2011:50).

(Gizli Özne)+Bulunma Durum Ekli Tamlayıcı {+DA}+Yalın Durumda Tamlayıcı (=kav): Üçü de zorunlu istem konumundadır.

Bir arıg ävtä yıdılığ yıparlıg kav urzun [Temiz bir evde güzel kokulu bir kap koysun, yerleştirsin] (Ayazlı, 2009:208).

Ur⁻⁴: (bir şeyi, bir yere) koymak, yerleştirmek.

(Gizli) Özne+Yalın Durumda Nesne+Yönelme Durum Ekli Tamlayıcı+ Eşitlik Ekli {+çA}Tamlayıcı: Özne, yönelme durum ekli tamlayıcı ve yalın durumda nesne zorunlu istem, eşitlik durum ekli tamlayıcı ise seçimli istem konumundadır.

Yettinç kün tañ adınçy ärdini yençü kemi-kä tükägüçü urup tegin inçä tep yarlıgkadı [Yedinci gün, az rastlanır ve seçme inci ve mücevherleri gemiye yeterince yükledikleri zaman prens şöyle buyurdu] (Hamilton, 2011:27).

A8 Ur⁻²: bindirmek.

Özne+Yönelme Durum Ekli Tamlayıcı: İki de zorunlu istem konumundadır.

Kugu kuş k(a)natiña urup (a)nın k(a)lıyu b(a)rıp(a)n [Kuğu kuşu (onu) kanatlarına bindirip onunla uçmuş] (Tekin, 1993:18-19).

A9 Ur⁻²: (özellikle tütsü) yakmak. Ur- eyleminin “yakmak” anlamında kullanımı veri tabanı belirlediğimiz eserler içinde yalnızca *Altun Yaruk* VI. kitapta geçmektedir. Ur- eyleminin bu metinde *tütsügüg ur-* biçiminde belirtili durum ekli tamlayıcı ile de kullanılması *tütsüg ur-* yapısının bir birleşik eylem olarak kabul edilmesinin önüne geçtiği için söz konusu anlama burada yer verilmiştir.

Özne+Yalın Durumda Tamlayıcı (=tütsüg): İki de zorunlu istem konumundadır.

Ol elig han nomçig ötünüp nomlaguluk oronka agtınmıšta ol elig han biz için tütsüg urup bo nom ärdinikä nomladaçı nomçıka ağır ayag kılzun [O hükümdar vaize arz edip vaaz edeceği yere çıktığında bizim için tütsü yakıp, bu öğretimi mücevherini öğretecek vaize saygı göstereceğin] (Ayazlı, 2009:178).

Özne+Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı {+(X)g}: İki de zorunlu istem konumundadır.

Özi arıg suvka kirip yağı arıg ton kädip äligintä tütsüglük tuta bo tütsügüg urup meni okızun [Kendisi temiz suya girip yeni, temiz giysi giyip elinde buhurluk tutarak bu tütsüyü yakıp beni çağırısın] (Ayazlı, 2009:203).

Ur⁻³: (özellikle tütsü) yakmak.

Özne+Bulunma Durum Ekli Tamlayıcı {+DA}+Yalın Durumda Tamlayıcı (=tütsüg): Özne ve yalın durumda tamlayıcı zorunlu istem, bulunma durum ekli tamlayıcı ise seçimli istem konumundadır.

Ol kişi yalañuzın aqlağ oronta arıg ävtä tütsüg urup ät'özün arıg küzätip tünämiş k(ä)rgäk [O kişi yalnız olarak ıssız yerde temiz bir evde tütsü yakıp vücudunu temiz tutup gecelemiş olsagerek] (Ayazlı, 2009:208).

A10 Ur⁻²: (yüksekçe bir yere) çıkmak.

Gizli Özne/Özne+Yalın Durumda Tamlayıcı (=örgün): İki de zorunlu istem konumundadır.

Ol elig han...arslanlıg örgün urup... [O hükümdar...aslan motifli tahta çıkıp...] (Ayazlı, 2009:167).

Karahanlı Türkçesi Döneminde

A4 Ur⁻²: elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla çarpmak.

Gizli Özne/Özne+Yalın Durumda Tamlayıcı (Nesne=çögen): İki de zorunlu istem konumundadır.

Ol anı birle çögen urdı ümleşü [O, pantolonunu ortaya koyarak onunla çevgen oynadı] (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 112)¹⁴.

Gizli Özne/Özne+Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı {+nI}: İki de zorunlu istem konumundadır.

Ol anı çars çars urdı [O, onun derisine ses çıkararak vurdu] (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018:150).

Ol anı tap tup urdı [Ona her tarafından hızlı hızlı vurdu] (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018:407).

Anı tos tos urdı [Onun elbisesine hızlı hızlı vurdu] (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018:398) vd.

Gizli Özne/Özne+ Cümleden Düşürülmüş Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı (Nesne): İki de zorunlu istem konumundadır.

Çat çat urdı [(çat çat diye) ses çıkararak vurdu] (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018:140)¹⁵.

¹⁴ Çögen “baston, çevgen” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 627) oyunu, at üzerinde değnekle top atma şeklinde oynanan bir oyundur. Metinde çögen oynadı kısmı “değnek vurdu” anlamındadır.

¹⁵ Bu gibi bir sözlükten alınmış tanık cümlelerde zorunlu istem konumunda olan tamlayıcının cümleden düşürülmüş olması doğaldır. Bu cümle için Türkiye Türkçesinde de sağlama yapıldığında cümlenin bir nesneye ihtiyacı olduğu açıktır.

Tos tos urdı [(tos tos diye) ses çıkararak vurdu] (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018:143) vd.

A5 Ur⁻²: dövmek, hırpalamak veya can acıtmak amacıyla bir şeyle bir canlıya darbe uygulamak; vurmak.

Gizli Özne/Özne+Belirtme Durum Ekli {+n/+nI/(X)g} Tamlayıcı: İkisi de zorunlu istem konumundadır.

Ol kulin urdı [O kölesini dövdü] (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018:86).

Ol anı urdı çak etmedi [O, ona vurdu; vurulan acı duymadı] (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018:144).

Ol erig urug urdı [O, adamı öyle bir dövdü ki] (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018:166).

Anı urıp talturdu [O, onu neredeyse bayılıncaya kadar dövdü] (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018:282).

Ol anı urup kamturdu [O, onu ölesiye ve sesi kısılıya, başkasına dövdürdü] (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018:288).

Ol erni urup müngretti [O, adamı dövüp uluttu ve öküz gibi böğürttü] (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018:345).

Ol anı uru yazdı [O, onu neredeyse dövecekti] (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018:376) vd.

A7 Ur⁻³: (bir şeyi veya bir kimseyi, bir yere) koymak, yerleştirmek.

Gizli Özne/Özne+Cümleden Düşürülmüş Konumda Yönelme Durum Ekli Tamlayıcı+Yalın Durumda Tamlayıcı (nesne=anıt): Üçü de zorunlu istem konumundadır.

Bart kiçig bolsa anıt bedük ur [Kova küçükse büyük huni koy] (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018:45).

A11 Ur²:- söylemek, misal vermek¹⁶.

Özne+Yalın Durumda Tamlayıcı (=bir mesel): Özne ve yalın durumda tamlayıcı (=bir mesel) zorunlu istem konumundadır.

Urdı Tanrı bir mesel, bir kul alınmış erkedmes umas nerse üze (Ata, 2004:54) [Tanrı hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkası tarafından alınmış bir kulu misal gösterdi].

Ur³:- söylemek, misal vermek

Gizli Özne/Özne+Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı+Yönelme Durum Ekli Tamlayıcı: Özne ve belirtme durum ekli tamlayıcı zorunlu istem, yönelme durum ekli tamlayıcı ise

¹⁶ *Mesel ur-* yapısı, birleşik eylem gibi görüle de örneklerde de bulunduğu üzere bazı tanık cümlelerde bulunan durum, *ur-* eyleminin tek başına da belirli tamlayıcılarla "söylemek, misal vermek" anlamı taşıdığını göstermektedir: *Urur Tanrı bodunka mesellerini* (Ata, 2004:134) [Tanrı millete misallerini gösterir, söyler], *Aydılar: bizing Tangrılarımız yahşırak azu ol, urmadılar anı sanga meger tartışık için* (Ata, 2004:125) [Bizim İlahımız mı daha iyi yoksa o mu dediler, bunu sana sırf tartışma olsun diye söylemediler]. Ayrıca bir tanık cümlede *mesel söz* biçimi geçmektedir ve bu durum *mesel ur-* şeklinde bir kalıplaşmayı/birleşik eylem tasarlamayı engelleyici bir durumdur: *Urdı rahmânka bir mesel söz* (Ata, 2004:122) [Yaratıcıya bir söz söyledi]. Bu tür yapılar, zamanla eş dizimlilik gereği birleşik eylem durumuna geçmiş olabilir. Ancak bizim örneklerimizde eylem önündeki yalın durumlu tamlayıcı değişebildiği için henüz kalıplaşma söz konusu değildir. Söz konusu yöntem benzer diğer durumlar için de aynı şekilde değerlendirilmiştir. Nitekim eylemin belirtilen anlamı sağlamak için belirli bir tamlayıcıya olan ihtiyacı zamanla bu ikisinin kalıplaşıp birleşik eylem oluşturmasına sebep olmuş olabilir. Bu tür örnekler eş dizimlilik özelliği kazanmış yapılardır. Birleşik eylem değildir.

seçimli istem konumundadır. *Anı* tamlayıcısı, bir önceki cümlede söylenen şeyin (*bizing Tanrılarımız yahşırak azu ol*) açıklayıcısı olduğu için zorunlu istem değerindedir.

Aydılar: bizing Tanrılarımız yahşırak azu ol, urmadılar anı sanga meger tartışık için (Ata, 2004:125) [Bizim İlahımız mı daha iyi yoksa o mu dediler, bunu sana sırf tartışma olsun diye söylemediler].

Özne+Yönelme Durum Ekli Tamlayıcı+Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı: Özne ve belirtme durum ekli tamlayıcı zorunlu istem, yönelme durum ekli tamlayıcı ise seçimli istem konumundadır.

Urur Tanrı bodunka mesellerini (Ata, 2004:134) [Tanrı insanlara misallerini gösterir, söyler].

Özne+Yönelme Durum Ekli {+GA} Tamlayıcı+Yalın Durumda Tamlayıcı (Nesne): Özne ve yalın durumda tamlayıcı (nesne=*bir mesel söz*) zorunlu tamlayıcı, yönelme durum ekli tamlayıcı ise seçimli istem konumundadır.

Urdı rahmânka bir mesel söz (Ata, 2004:122) [Yaratıcıya bir söz söyledi].

A12 Ur³-: ortaya koymak, ortaya çıkarmak; yapmak.

Gizli Özne/Özne+Yönelme Durum Ekli Tamlayıcı+Yalın durumda tamlayıcı (nesne): Özne ve yalın durumda tamlayıcı zorunlu istem konumunda, yönelme durum ekli tamlayıcı ise seçimli istem konumunda.

Suwka tug ur [Suya bent vur/yap] (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 400).

Ur⁴-: ortaya koymak, ortaya çıkarmak; yapmak.

Gizli Özne/Özne+Yönelme Durum Ekli Tamlayıcı {+GA}+Yalın Durumda Tamlayıcı (Nesne=kurug yol)+Bulunma Durum Ekli Tamlayıcı {+DA}: Özne ve yalın durumda tamlayıcı (nesne=*kurug yol*) zorunlu istem konumunda, yönelme ve bulunma durum ekli tamlayıcılar ise seçimli istem konumundadır.

Urgıl olarka yol deryâ içinde kurug (Ata, 2004:69) [(Allah) Onlara denizde kuru bir yol yap/ortaya çıkar (dedi)].

A13 Ur³-: etmek, kılmak, yapmak.

Özne+Yönelme Durum Ekli Tamlayıcı+Yalın durumda tamlayıcı (nesne): Özne ve yalın durumda tamlayıcı zorunlu istem konumunda, yönelme durum ekli tamlayıcı ise seçimli istem konumundadır.

Ançada körkitür sanga olarnı Tanrı tüşüng içinde azkına, eger körkitse olarnı üküş yüreksizlik kılur erdingiz, tartışur erdingiz iş içinde, ançası bar Tanrı âsânlık urdı (Ata, 2004: 37) [Allah (sizi) selamete çıkardı/(size) kolaylık yaptı/sağladı]¹⁷.

Çın-ok sipâs urdı Tanrı bizing üze (Ata, 2004:45) [Şüphesiz ki Allah bize iyilik yaptı].

¹⁷ *Tanrı âsânlık urdı* ve *Tanrı artukluk urdı* örneklerinde de daha önce bahsettiğimiz durum söz konusudur. Bu yapılar *âsânlık* ve *artukluk urdı* biçiminde birleşik eylemiş gibi algılanabilir. Ancak yalın durumdaki tamlayıcının örnekten örneğe değişiklik göstermesi bunların birleşik eylem olarak değerlendirilmesini engeller. Bizce; *ur-* eylemi semantik açıdan tek başına “yapmak, ortaya çıkarmak” anlamlarına sahiptir. Aldığı yalın durumda tamlayıcı sadece yapılan işin belirginliğini artırmaktadır. Ancak anlamı tamamladığı için bunlar zorunlu istem konumundadır. Bu tür yapılar, yukarıda da belirtildiği gibi eş dizimlilik değeri taşıyan yapılardır.

Ur⁻⁴: etmek, kılmak, yapmak.

Özne+Yalın Durumda Tamlayıcı (Nesne)+Yönelme Durum Ekli Tamlayıcı {+GA}+Bulunma Durum Ekli Tamlayıcı {+DA}: Özne ve yalın durumda tamlayıcı (nesne) zorunlu istem, yönelme ve bulunma durum ekli tamlayıcılar ise seçimli istem konumundadır.

Tağrı artukluk urdı amaringızlerke amarı üze rûzî içinde (Ata, 2004:54) [Allah rızık konusunda bazı (insanları) diğerlerinden üstün etmiş/üstün kılmış].

A14 Ur⁻²: uygulamak, basmak.

Gizli Özne/Özne+Yalın Durumda Tamlayıcı (Nesne=tamga, mühür): Özne ve yalın durumda tamlayıcı (nesne=tamga, mühür) zorunlu istem konumundadır.

Tamga urur Tağrı tağlılar köngülleri üze (Ata, 2004:25) [Allah kafirlerin kalplerine (işte böyle) damga vurur/onların kalplerini böyle mühürler].

Bu ögür anlar kim tamga urdı Tağrı köngülleri üze hem kulakları üze körgülleri üze, bu ögür olar osanuklar ol (Ata, 2004:57) [İşte onlar, Allah'ın; kalplerine, kulaklarına ve gözlerine damga vurduğu/mühürlediği kimselerdir. İşte onlar gafillerin ta kendileridir]

Mühür urdı Tağrı köngülleri üze (Ata, 2004:44) [Allah kalplerine mühür vurdu/damga vurdu].

Bu kün mühür urur-miz ağızlar üze (Ata, 2004:92) [O gün biz onların ağızlarına mühür vururuz].

Tağrı mühür urur sening könglüng üze (Ata, 2004:119) [Allah senin kalbine mühür vurur].

Bu ögür anlarka kim mühür urdı Tağrı köngülleri üze, udtılar hevâlarına (Ata, 2004:134) [İşte onlar Allah'ın gönüllerine mühür vurduğu heveslerine uyan kimselerdir].

A15 Ur⁻³: çıkarmak.

Gizli Özne/Özne+Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı {+nX/+I}+Çıkma Durum Ekli Tamlayıcı {+DIn}: Özne ve çıkma durum ekli tamlayıcı zorunlu istem, belirtme durum ekli tamlayıcı ise seçimli istem konumundadır.

Dâm-ı tezvîr koyup halkını yoldın urduş [Tezvîr ağı koyup halkı yoldan çıkardın] (HAYUTKÜ, 2017:276).

Nefsim mini yoldın urup hevâr eyledi [Nefsim beni yoldan çıkarıp hakir eyledi] (HAYUTKÜ, 2017:47).

Gizli Özne/Özne+Yönelme Durum Ekli Tamlayıcı {+GA}+Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı {+n}: Üçü de zorunlu istem konumundadır.

Mar'ifetni meydânıga özin ursa [Marifet meydanına kendini vursa/çıkarsa] (HAYUTKÜ, 2017:274).

Gizli Özne/Özne+Cümleden Düşürülmüş Konumda Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı+Çıkma Durum Ekli Tamlayıcı {+DIn}: Özne ve çıkma durum ekli tamlayıcı zorunlu istem konumundadır.

Şeytân-ı laîn yoldın urdı hâlim tebâh [Lanetli şeytan yoldan çıkardı halim perişan] (HAYUTKÜ, 2017:160).

A16 Ur²:- takmak, koymak, bağlamak.

Gizli Özne/Özne+Yalın Durumda Tamlayıcı: Her ikisi de zorunlu istem konumundadır.

Kız büt urdı [Kız onu taktı] (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018:396) (But: kıymetli ve büyük olan firuzelerin adı. Büyüklerinin oğul ve kızlarının perçemlerini altına takılır).

Ur³:- takmak, koymak, bağlamak.

Gizli Özne/Özne+Yönelme Durum Ekli Tamlayıcı {+A}+Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı {+nI}: Üçü de zorunlu istem konumundadır.

Bağırma taşını urup keldim mena [Bağırma taşı vurup geldim ben işte] (HAYUTKÜ, 2017:84).

A17 Ur³:- batıcı veya kesici cisimleri saplamak, kakmak.

Gizli Özne/Özne+Yalın Durumda Tamlayıcı (=teber)+Yönelme Durum Ekli Tamlayıcı: Özne ve yalın durumda tamlayıcı zorunlu istem, yönelme durum ekli tamlayıcı ise seçimli istem konumundadır.

Himmet birseñ şom nefsimke ursam teber [Himmet versen, kötü nefsim teber vursam] (HAYUTKÜ, 2017:62).

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde aldığı durum ekli tamlayıcıya/isteme göre çok anlamlılık gösteren *ur-* eylemi üzerinde durulmuştur. Çalışmada *ur-* eylemi, mantıksal ve söz dizimsel istem çerçevesinde örneklerle değerlendirilmiş ve aldığı durum ekli tamlayıcıya göre söz konusu üç dönem için bu eylemin on yedi anlamı tespit edilmiştir. *Ur-* eyleminin tespit edilen anlamlarda kullanılabilmesi için gerekli zorunlu istem sayıları, seçimli istemle birlikte toplam yani mantıksal istem sayıları ve zorunlu/seçimli durum ekli tamlayıcılar inceleme yapılan dönemlere göre aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Orhon Türkçesi Döneminde *ur-* Eyleminin Durum Ekli Tamlayıcıları, Zorunlu ve Mantıksal İstem Sayıları.

Orhon Türkçesi Döneminde	
A1 kurmak, inşa etmek, (bir yapı) yerleştirmek.	Zorunlu ve mantıksal istem sayısı ikidir: Gizli Özne/Özne ve Yalın Durumda Tamlayıcı.
A2 hâkketmek, taşta yazmak.	Zorunlu istem sayısı iki, mantıksal istem sayısı üçtür: Gizli Özne/Özne ve Belirtme Durum Ekli {+(I)n} Tamlayıcı zorunlu istem, Bulunma Durum Ekli {+DA} Tamlayıcı ise seçimli istem konumundadır.
A3 yaralamak, öldürmek.	Zorunlu ve mantıksal istem sayısı ikidir: Gizli Özne/Özne, Belirtme Durum Ekli {+(X)n} Tamlayıcı. Ayrıca mantıksal istem sayısının üç olduğu örneklerde tespit edilmiştir. Bu örneklerde de zorunlu istem sayısı yine ikidir: 1) Gizli Özne/Özne+Çıkma Durum Ekli {+DA} Tamlayıcı+ Araç Durumu Ekli {+(X)n} Tamlayıcı (Araç durumu ekli tamlayıcı seçimli, diğerleri ise zorunlu istem konumundadır). 2) Özne+Belirtme Durum Ekli {+(X)g} Tamlayıcı+ Araç Durumu Ekli {+(X)n} Tamlayıcı (Yine araç durumu ekli tamlayıcı seçimli, diğerleri zorunlu istem konumundadır).

3) Gizli Özne/Özne+Bulunma Durum Ekli {+DA} Tamlayıcı+Belirtme Durum Ekli {+(X)g} Tamlayıcı+Belirtme Durum Ekli {+(X)n} Tamlayıcı (Bulunma durum ekli tamlayıcı seçimli, diğerleri zorunlu istem konumundadır).

Tablo 2. Uygur Türkçesi Döneminde *ur-* Eyleminin Durum Ekli Tamlayıcıları, Zorunlu ve Mantıksal İstem Sayıları.

Uygur Türkçesi Döneminde

A2 hâkketmek, taşa yazmak.

Zorunlu istem sayısı iki, mantıksal istem sayısı üçtür: (Gizli) Özne, Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı {+(X)n} zorunlu, Yalın Durumda Tamlayıcı ise seçimli istem konumundadır.

A4 elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla çarpmak.

Zorunlu ve mantıksal istem sayısı ikidir: (Gizli) Özne ve Belirtme Durum Ekli {+(X)g} Tamlayıcı.

A5 dövme, hırpalamak veya can acıtmak amacıyla bir şeyle bir canlıya darbe uygulamak; vurmak.

Zorunlu istem sayısı iki, mantıksal istem sayısı üçtür. Gizli Özne, Belirtme Durum Ekli {+(X)g} Tamlayıcı zorunlu, Eşitlik Durumu Ekli (+çA) Tamlayıcı seçimli istem konumundadır.

A6 saldırmak.

Zorunlu istem sayısı bir, mantıksal istem sayısı üçtür. Yalnızca özne zorunlu, bulunma ve cümleden düşürülmüş yönelme durum ekli tamlayıcı seçimli istem konumundadır.

A7 (bir şeyi veya kimseyi, bir yere) koymak, yerleştirmek.

Zorunlu ve mantıksal istem sayısı üçtür. *Ur-* eyleminin bu anlamda kullanılabilmesi için üç farklı tamlayıcı birleşimi vardır.

1) (Gizli) Özne+ Cümleden düşürülmüş konumda belirtme durum ekli tamlayıcı+Bulunma Durum Ekli {+DA} Tamlayıcı.

2) (Gizli) Özne+Belirtme Durum Ekli {+(X)n} Tamlayıcı+Bulunma Durum Ekli {+DA} Tamlayıcı.

3) (Gizli Özne)+Bulunma Durum Ekli Tamlayıcı {+DA}+Yalın Durumda Tamlayıcı.

Ayrıca bir örnekte mantıksal istem sayısı dört olarak tespit edilmiştir. Bu örnekte özne, yönelme durum ekli tamlayıcı ve yalın durumda tamlayıcı zorunlu, eşitlik durum ekli tamlayıcı ise seçimli istem konumundadır.

A8 bindirmek.

Zorunlu ve mantıksal istem sayısı ikidir: Özne ve Yönelme Durum Ekli Tamlayıcı.

A9 (özellikle tütsü) yakmak.

Zorunlu ve mantıksal istem sayısı ikidir. İki farklı tamlayıcı birleşimiyle kullanılabilir: 1) Özne ve Yalın Durumda Tamlayıcı 2) Özne ve Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı. Özne de diğer tamlayıcılar da zorunlu istem konumundadır

Ayrıca bir örnekte mantıksal istemi üç olarak tespit edilmiştir. Bu örnekte özne ve yalın durumda tamlayıcı zorunlu, bulunma durum ekli tamlayıcı ise seçimli istem konumundadır.

A10 (yüksekçe bir yere) çıkmak.

Zorunlu ve mantıksal istem sayısı ikidir: Gizli Özne/Özne, Yalın Durumda Tamlayıcı.

Tablo 3. Karahanlı Türkçesi Döneminde *ur-* Eyleminin Durum Ekli Tamlayıcıları, Zorunlu ve Mantıksal İstem Sayıları.

Karahanlı Türkçesi Döneminde

A4 elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla çarpmak.

Zorunlu ve mantıksal istem sayısı ikidir ve üç farklı birleşimde gerçekleşir:

-
- 1) Gizli Özne/Özne ve Yalın Durumda Tamlayıcı.
 - 2) Gizli Özne/Özne ve Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı {+nI}
 - 3) Gizli Özne/Özne ve Cümleden Düşürülmüş Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı.
-

A5 dövmek, hırpalamak veya can acıtmak amacıyla bir şeyle bir canlıya darbe uygulamak; vurmak.
Zorunlu ve mantıksal istem sayısı ikidir: Gizli Özne/Özne, Belirtme Durum Ekli {+n/+nI/(X)g} Tamlayıcı.

A7 (bir şeyi veya kimseyi, bir yere) koymak, yerleştirmek.
Zorunlu ve mantıksal istem sayısı üçtür: Gizli Özne/Özne, Yönelme Durum Ekli Tamlayıcı ve Yalın Durumda Tamlayıcı.

A11 söylemek, misal vermek.
Zorunlu istem ve mantıksal istem sayısı ikidir: Özne, yalın durumda tamlayıcı.

Ayrıca mantıksal istem sayısının üç olduğu örneklerde mevcuttur:

- 1) Gizli Özne/Özne+Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı+Yönelme Durum Ekli Tamlayıcı (Yönelme durum ekli tamlayıcı dışındakiler zorunlu istem konumundadır)
 - 2) Özne+Yönelme Durum Ekli Tamlayıcı+Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı (Yönelme durum ekli tamlayıcı dışındakiler zorunlu istem konumundadır)
 - 3) Özne+Yönelme Durum Ekli {+GA} Tamlayıcı+Yalın Durumda Tamlayıcı (Yönelme durum ekli tamlayıcı dışındakiler zorunlu istem konumundadır).
-

A12 ortaya koymak, ortaya çıkarmak; yapmak.
Zorunlu istem sayısı iki, mantıksal istem sayısı üçtür. Gizli Özne/Özne ve yalın durumda tamlayıcı zorunlu, yönelme durum ekli tamlayıcı seçimli istem konumundadır.
Ayrıca bir örnekte mantıksal istemi dört olarak tespit edilmiştir: Bu örnekte gizli Özne/Özne ve yalın durumda tamlayıcı zorunlu, yönelme ve durum ekli tamlayıcı seçimli istem konumundadır.

A13 etmek, kılmak, yapmak.
Zorunlu istem sayısı iki, mantıksal istem sayısı ise üçtür. Özne ve yalın durumda tamlayıcı zorunlu, yönelme durum ekli tamlayıcı seçimli istem konumundadır.
Ayrıca bir örnekte mantıksal istemi dört olarak tespit edilmiştir. Bu örnekte Özne ve Yalın Durumda Tamlayıcı zorunlu, Yönelme ve Bulunma Durum Ekli Tamlayıcılar ise seçimli istem konumundadır.

A14 uygulamak, basmak.
Zorunlu ve mantıksal istem sayısı ise üçtür: Gizli Özne/Özne, Yalın Durumda Tamlayıcı zorunlu istem konumundadır.

A15 çıkarmak.
Zorunlu ve mantıksal istemi üçtür ve üç farklı birleşimde kullanılabilir:

- 1) Gizli Özne/Özne+Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı {+nX/+I}+Çıkma Durum Ekli Tamlayıcı {+DIn}. Bu örnekte belirtme durum ekli tamlayıcı seçimli, diğerleri zorunlu istem konumundadır.
- 2) Gizli Özne/Özne+Yönelme Durum Ekli Tamlayıcı {+GA}+Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı {+n}. Bu örnekte üç öge de zorunlu tamlayıcı konumundadır.
- 3) Gizli Özne/Özne+Cümleden Düşürülmüş Konumda Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı+Çıkma Durum Ekli Tamlayıcı {+DIn}. Bu örnekte özne ve çıkma durum ekli tamlayıcı zorunlu istem, cümleden düşürülmüş tamlayıcı ise seçimli istem konumundadır.

A16 takmak, koymak, bağlamak.
Zorunlu ve mantıksal istem sayısı ikidir: Gizli Özne/Özne, Yalın Durumda Tamlayıcı. Ayrıca bir örnekte mantıksal ve zorunlu istem sayısı üç olarak tespit edilmiştir: Gizli Özne/Özne, Yönelme Durum Ekli Tamlayıcı {+A} ve Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı {+nI}.

A17 batıcı veya kesici cisimleri saplamak, kakmak.

Zorunlu istem sayısı iki, mantıksal istemi ise üçtür. Özne ve yalın durumda tamlayıcı zorunlu, yönelme durum ekli tamlayıcı ise seçimli istem konumundadır.

Tablolardan da görüldüğü üzere veri tabanımızdan alınan örneklerde *Ur-* eylemi; Orhon Türkçesinde “kurmak, inşa etmek, (bir yapı) yerleştirmek” (A1), “hâkketmek, taş yazmak” (A2), “yaralamak; öldürmek” (A3) olmak üzere üç farklı anlama sahiptir. Bunlardan “hâkketmek, taş yazmak” (A2), Uygur Türkçesinde de aynı anlamda kullanılmaktadır. Ayrıca *ur-* eyleminin bu anlamda kullanılabilmesi için her iki dönemde de aldığı mantıksal ve zorunlu istem sayısı aynıdır. Orhon Türkçesinde eylemin zorunlu istemleri; Gizli Özne/Özne ve Belirtme Durum Ekli $\{+(I)n\}$ Tamlayıcı; Uygur Türkçesinde de yine (Gizli) Özne/Özne ve Belirtme Durum Ekli Tamlayıcıdır $\{+(X)n\}$. *Ur-* eyleminin A2’deki seçimli istemleri ise Orhon Türkçesinde bulunma durum ekli tamlayıcı iken Uygur Türkçesinde yalın durumda tamlayıcıdır. Orhon Türkçesinde *ur-* eyleminin tespit edilen A1 ve A3 anlamları Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde tespit edilememiştir. Uygur Türkçesi döneminde sözcüğün ayrıca “hâkketmek, taş yazmak” anlamı dışında şu anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir: “elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla çarpmak” (A4), “dövmek, hırpalamak veya can acıtmak amacıyla bir şeyle bir canlıya darbe uygulamak; vurmak” (A5), “saldırmak” (A6), “(bir şeyi veya kimseyi, bir yere) koymak, yerleştirmek” (A7), “bindirmek” (A8), “(özellikle tütsü) yakmak” (A9), “(yüksekçe bir yere) çıkmak”. Bunlardan A4, A5 ve A7 Karahanlı Türkçesi döneminde de örnekleriyle tespit edilmiştir. *Ur-* eyleminin A4’de kullanılabilmesi için alabilmesi gereken zorunlu ve mantıksal istem sayısı, hem Uygur hem de Karahanlı Türkçesinde ikidir. Uygur Türkçesinde (Gizli)Özne/Özne ve Belirtme Durum Ekli $\{+(X)g\}$ Tamlayıcı ile bu anlamda kullanılırken Karahanlı Türkçesinde üç farklı tamlayıcı birleşiminde bu anlamı karşılayarak kullanılabilir: Gizli Özne/Özne ve Yalın Durumda Tamlayıcı. 2) Gizli Özne/Özne ve Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı $\{+nI\}$ 3) Gizli Özne/Özne ve Cümleden Düşürülmüş Belirtme Durum Ekli Tamlayıcı. *Ur-* eylemi, A5’de kullanımı için Uygur Türkçesinde (Gizli) Özne, Belirtme Durum Ekli $\{+(X)g\}$ Tamlayıcı ve Eşitlik Durumu Ekli $\{+çA\}$ Tamlayıcı alır. Yani mantıksal istemi üç iken zorunlu istemi ikidir. Karahanlı Türkçesinde ise aynı anlamı karşılamak için aldığı mantıksal ve zorunlu istem sayısı ikidir ve bunlar Gizli Özne/Özne ile Belirtme Durum Ekli $\{+n/+nI/(X)g\}$ Tamlayıcıdır. A7 için ise hem Uygur hem de Karahanlı Türkçesinde *ur-* eyleminin mantıksal ve zorunlu istem sayısı üçtür. Uygur Türkçesinde söz konusu anlamı kazanabilmesi için üç tamlayıcı birleşimi vardır. Ayrıca Uygur Türkçesi döneminde bir örnekte mantıksal istemi dört olarak tespit edilmiştir. Uygur Türkçesinde *ur-* eyleminin çeşitli tamlayıcılarla kullanılabilen sekiz, Karahanlı Türkçesinde ise on anlamı vardır. Çalışmada toplamda *ur-* eyleminin on yedi farklı anlamı tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Ágel, F. & K. Fischer (2014). “Dependency Grammar and Valency Theory”, *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*, November 12, s. 225-259, England: Oxford University Press.
- Ata, A. (2004). *Türkçe İlk Kuran Tercümesi, Rylands Nüshası Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2009). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap*, Yayımlanmamış doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Barlas, S. (2015). *Kırgız Türkçesinde İstem (Valenz)*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Berta, Á. (2010). *Sözlerimi İyi Dinleyin* (E. Yılmaz, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çetinkaya, C. (2012). *Kazak Türkçesinde Fiilin İstemi: Valenz*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Çiçekli, Hanife (2013). *Azerbaycan Türkçesinde Fiillerin İstemi*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ordu Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Dîvân-ı Hikmet-Hoca Ahmet Yesevî* (2017) (Ed. Mustafa Tatcı), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi (HAYUTKÜ) İnceleme - Araştırma Dizisi; Yayın No: 29, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Doğan, N. (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*, Yayımlanmamış doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Ercilasun, A. B. (2011). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. & Z. Akkoyunlu (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri- Notlar-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım-Yayım.
- Etiler, S. (2014). *Kırgız Yazarı Tölögön Kasımbekov'un “Sıngan Kılıç” Romanındaki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hamilton, J. R. (2011). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (V. Köken, Çev.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- <http://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 06.06.2019, sa. 21:38).
- Kahraman, T. (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (1997). “Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine”, *Türk Dili*, S. 549, s. 209-213.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (2015). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Özbay, B. (2014). *Huastuanıft Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özdemir, T. A. (2012). *Gagauz Türkçesinde İstem*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Özkan, A. (1999). “Türkçede Fiil-Tamlayıcı İlişkisi ve Fiillerin İstem Değiştirmesi”, *Araştırmalar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, S. 1, s. 125-143.

- Özkan, A. (2011). “Eski Anadolu Türkçesindeki Bazı Fiillerin Hâl Ekli Tamlayıcıları ve Bu Tamlayıcılarda Zaman İçinde Görülen Değişiklikler”, *Turkish Studies*, S. 6/1, s. 521-532.
- Schneider, G. (1998). *A Linguistic Comparison of Constituency, Dependency and Link Grammar*, Zürich: Institut für Informatik Winterthurerstr.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tesnière, L. (2015). *Elements of Structural Syntax* (T. Osborne ve S. Kahane, Çev.), Hollanda: John Benjamins Publishing Company.
- User, H. Ş. (2010). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları: Söz Varlığı İncelemesi*, Konya: Kömen Yayınları.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yılmaz, N. (2016). *Tatar Türkçesinde Fiillerin İstemi*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.